

HRUŠOVSKÉHO ÚSILIE O KONŠTITÚCIU VEDECKEJ FILOZOFIE

VLADIMÍR BAKOŠ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

BAKOŠ, V.: Hrušovský's Effort to Constitute Scientific Philosophy. *Filozofia* 42, 1987, No. 4, p. 448.

In the paper the author analyzes bearing themes of Hrušovský's theoretical-philosophical activity from the end of the thirties and the beginning of the forties. This period of his activity was characterized by his programmatic effort to constitute scientific philosophy. Hrušovský was inspired by theoretical-methodological scientism of neo-positivist provenance as well as by structuralism and Marxist dialectics. The author particularly lays stress on the fact that Hrušovský refused neo-positivist standpoints and attitudes to some basic philosophical problems, he did not accept positivist reductionism and agnosticism. As regards existence and cognizability of objective reality he held critical-realistic gnoseological standpoint. He paid great attention to questions of real causality, determinism and law. Problems of the development of scientific thought, its social-historical determination as well as the dialectics of social-historical and cultural development stood in the centre of his interests at the beginning of the forties. He successively overcame the initial positivist sources of inspiration and he was working his way to the standpoint of the dialectical-materialist way of thinking.

Hrušovského teoreticko-filozofická aktivita sa výrazne rozvinula už koncom tridsiatych rokov. V tomto období upútalo jeho pozornosť súčasné filozofické novopozitivistické hnutie. Hrušovský sa oboznamoval s logickým pozitívizmom práve v období jeho vrcholu a medzinárodného rozmachu, v období, keď ešte prevažovali ilúzie o možnosti vyriešenia základných teoretických a metodologických otázok vedeckého poznania prostredníctvom radikálnej formalizácie vedeckého aparátu a formálno-logickej analýzy vedeckého jazyka.

Výsledkom intenzívneho záujmu Hrušovského o novopozitivismus boli viaceré časopisecké štúdie, v ktorých oboznamoval slovenskú verejnosť s niektorými základnými teoretickými a metodologickými princípmi logického pozitívizmu a aktivitou Viedenského krúžku. Štúdie a články o novopozitívizme, v ktorých Hrušovský nielen referoval o súdobých snahách na poli teórie, metodológie vedy a logickej analýzy, ale sa aj snažil zaujímať k nim svojský postoj, publikoval najmä po vzniku Vedeckej syntézy [1937] [pozri 5]. Hlavný prínos Hrušovského propagácie novopozitívizmu spočíva v tom, že na úrovni a kriticky oboznamoval slovenskú kultúrnu verejnosť so súčasným prúdom európskeho filozofického myslenia, ktoré sa programovo usilovalo o konštitúciu filozofického scientizmu. Aj týmto spôsobom prispieval k posilňovaniu tých tendencií v slovenskej kultúre, ktoré sa uvedomele snažili o vedecnosť a teoreticko-metodologickú fundovanosť myslenia a tvorby a vytvárali tak opozíciu konzervatívnym, teologicko-špekulatívnym tendenciám na Slovensku.

Je potrebné zdôrazniť, že akokoľvek Hrušovský v tomto období akceptoval a propagoval niektoré teoretické podnety novopozitivistickej proveniencie, neobmedzil sa na pasívne recipovanie tohto typu myslenia. Jeho myšlienkový záber bol napokon širší, inšpiroval sa už v tomto období výrazne marxizmom, ako aj štrukturalizmom a v niektorých podstatných teoretickofilozofických postojoch sa výrazne dištancoval od pozícií ortodoxného logického pozitivizmu. Tieto myšlienkové prúdy boli preňho zdrojom inšpirácií, z nich sa snažil čerpať to najpodstatnejšie a najrelevantnejšie pre výstavbu svojsky chápanej koncepcie vedeckej filozofie.

Hrušovskému bol vzdialený negatívny postoj k tradičnej filozofii ako pseudovedeckej metafyzike, ako aj k dejinám filozofie, ktorý je charakteristický pre logický pozitivizmus. Teoretické a metodologické postuláty koncepcie výstavby vedeckej filozofie konkretizoval na konkrétnych filozofických problémoch a objasňoval vývin moderného vedeckého myslenia na historicko-filozofickom materiáli. Historický a sociologický aspekt je prítomný vo všetkých, aj výsostne abstraktno-teoretických úvahách a štúdiách Hrušovského. Chápanie predmetu a metód filozofie zredukované novopozitivismom na problematiku exaktného formálnologického skúmania syntaxe a sémantiky jazyka vedy je pre Hrušovského príliš úzke. Novopozitivistický redukcionizmus vo vzťahu k filozofii bol Hrušovskému cudzí. Aj keď poukazoval na metodologický význam konkrétnych logických analýz a logického ozrejmovania vedeckých problémov, neredukoval filozofickú problematiku na formálnologickú analýzu štruktúry vedeckého jazyka.

Novopozitivismus prispel k tomu, že si Hrušovský ešte naliehavejšie uvedomil podstatný význam skúmania problematiky logiky a metodológie vedy pre filozofiu, avšak neredukoval filozofiu ako logický pozitivizmus iba na túto oblasť. Uvedomoval si jednostrannosť niektorých teoretických východísk a postulátov tejto filozofickej orientácie a snažil sa samostatne pristupovať k problematike, ktorú logický pozitivizmus nastolil. Neakceptoval pozitivistický fenomenalizmus a agnosticizmus, ale budoval svoje teoretické stanoviská na báze kriticko-realistickej gnozeológie. Hrušovský, ako ešte bližšie uvediem, jednoznačne odmietol pozitivistické stanoviská k niektorým základným filozofickým problémom, a to tak o otázke existencie a poznateľnosti objektívnej reality, ako aj k otázkam reálnej kauzality, determinizmu a zákonnosti. Už v priebehu štyridsiatych rokov sa orientoval na širšiu a špecificky filozofickú problematiku, ktorá bola buď mimo pozornosti pozitivistov, alebo predmetom ich negatívneho „záujmu“. Značnú pozornosť, napríklad, venoval problematike vývinu vedeckého myslenia a jeho spoločensko-historickej podmienenosti. Prejavoval tiež intenzívny záujem o dialektiku sociálno-historického a kultúrneho vývinu, a pod.

V knižných publikáciách uverejnených začiatkom štyridsiatych rokov Hrušovský sumarizoval výsledky svojho súčasného filozofického

úsilia. V práci *Teória vedy* (Bratislava 1941) analyzoval problematiku vedeckej teórie a metodológie, v publikácii *Vývin vedeckého myslenia* (Trnava 1942) analyzoval niektoré aktuálne problémy vedeckého myslenia spolu s historickými a spoločenskými aspektmi tejto problematiky.

Hrušovského chápanie filozofie je programovo scientistické. Podľa Hrušovského ak má filozofické poznanie vyhovieť požiadavke vedeckosti, „je alebo systémom empirických výrokov alebo sústavou rýdzo logických vzťahov“ (4, s. 21). Osamostatňovaním jednotlivých oblastí poznania ako „výsostne filozofické odbory poznania“ zostali len metafyzika a noetika (nestoja však nad ostatnými vednými odbormi ako celkom špecifické odbory poznania). Noetika je styčnou oblasťou medzi psychológiou a logikou. Vyraďením psychologických problémov z noetiky sa táto rozčleňuje na empirickovednú a logickovednú komponentu. Moderná noetika rozlišuje vzťahy, ktoré majú formálne, syntaktické vlastnosti (relácie matematiky a formálnej logiky) a vzťahy, ktoré majú empirické vlastnosti, empirický význam (empirické výroky). Filozofia ako vedecká disciplína je exaktným logickým rozborom vedeckého poznania, logickou analýzou viet, teórií a metód vedy. Hrušovský tak akceptuje scientistické chápanie filozofie, ktoré je poznačené infiltráciou koncepcií filozofov Viedenského krúžku. Všeobecnú metodológiu vedy, resp. teóriu vedy predstavujú logická syntaktika a vedecká sémantika, ako tvrdí Hrušovský opäť v intenciách novopozitivistického scientizmu.

Sémantiku, ktorá skúma vzťah jazykových výrazov a reálnych objektov, resp. predpoklady adekvátnosti vedeckých viet a pojmov vo vzťahu k faktovému materiálu (empirický obsah výrokov), považoval za ústrednú noetickú disciplínu (keďže na jej pôde sa stretáva formálno-logická analýza s psychologickou problematikou). Hrušovský oceňoval, že aj logickí pozitivistí po začiatočnom obmedzení analýz na oblasť logickej syntaktiky, ktorá sa sústreďuje na skúmanie podmienok logickej správnosti a zmyslu vedeckých viet, prikróčili k tematizácii „priameho vzťahu vedeckých výrokov k ich empirickému materiálu“. ¹ Uvedomoval si význam riešenia sémantických problémov pre vedeckú teóriu a metodológiu a jeho zvýšený záujem o problematiku sémantiky bol podmienený jeho realistickou gnozeologickou orientáciou.

Vedecké poznanie diferencuje Hrušovský na oblasť empirického a formálnologického poznania. Významným činiteľom vedy je logika ako

¹ Podľa Hrušovského všeobecná sémantika skúma redukčné premeny výrokov do konkrétnej roviny vlastnej špeciálnej sémantiky, ktorá sa zaoberá otázkami priamej verifikácie deskriptívnych výrazov. Hrušovský bol sčasti poplatný novopozitivistickým inšpiráciám, keď sémantickú verifikáciu vedeckých výrokov chápal ako proces redukcie na rovinu najkonkrétnejších výrokov, avšak nezabúdal zdôrazniť, že sémantická (empirická) platnosť výrazov závisí „od samotného faktového materiálu a od jeho reálnych vlastností“ (4, s. 41).

nástroj, ktorým sa organizuje, systematizuje percipovaný empirický materiál a poznatky sa porovnávajú a kontrolujú. Logika má v jeho chápaní formálnologický, analytický, tautologický a deduktívny charakter. Formálnologické vzťahy nevypovedajú o empirickej skutočnosti, neprinášajú nové skúsenostné poznatky. Empirické výroky vedy je však potrebné skúmať nielen z aspektu ich formálno-syntactickej správnosti, ale treba ich aj sémanticky verifikovať. Zatiaľ čo syntaktická platnosť výrokov môže byť apodiktická, sémantická je vždy iba hypotetická. Každý vedecký poznatok možno zaradiť do platnej vedeckej sústavy až po jeho mnohostrannej syntactickej a sémantickej verifikácii. Predmetom vedeckého poznania je logické skúmanie formálneho, výrazového aparátu vedy a samotný empirický materiál, ktorého povaha určuje štruktúru empirickej vedy. Vedecké poznanie v empirickej oblasti člení Hrušovský na tri sféry: abiotický (anorganický) okruh, kde ide o kvantitatívny a nevývinový materiál (teoretickým základom je tu teoretická fyzika) a biotický okruh, ktorého javy a procesy majú celostný a vývinový charakter. Tento rozčleňuje na biologickú oblasť (teoretickým základom je všeobecná biológia) a sociálnovednú či kultúrnovednú oblasť (teoretický základ tvoria sociológia a sociálna psychológia), ktorá je geneticky podmienená diferenciáciou z biologického okruhu.

Na rozdiel od pozitivistov, ktorí absolutizovali úlohu a význam prírodných, exaktných vied, Hrušovský vo vlastnom náčrte systému vied prisudzoval dôležitú rolu kultúrnovednej oblasti. Nesúhlasil s popieraním možnosti konštituovania zákonov pre oblasť kultúrnych vied. Aj kultúrne vedy musia byť všeobecné a musia hľadať všeobecné zákonitosti, čo je napokon podstatnou úlohou vedy. Vedecký systém je podľa Hrušovského historicky podmienená sústava usporiadaných a kontrolovaných poznatkov (vzájomne a svojim špecifickým materiálom) v súlade s dosiahnutým stupňom vedeckého poznania.

Hrušovský sa staval proti absolutizovaniu istoty vedeckého poznania. Metodologické rozborý nám síce poskytujú kritériá zmyslu vedeckých výrokov, avšak nie už „meradlá ich absolútnej istoty“. Napokon, dôležité je predovšetkým dôkladne a mnohostranne *overiť* každý poznatok, aby sme ho mohli zaradiť do „platnej vedeckej štruktúry“. V tomto zmysle sa Hrušovský vyslovoval vo viacerých svojich prácach.

Vystupoval proti „absolutistickým snahám“ vo vedeckom poznaní, ktoré sú príznačné najmä pre obdobia „prosperity teoretických sústav“, keďže vedecké poznatky nemajú „absolútnu definitívnu platnosť“ a veda je v neustálom vývine. Samotný vývin vedy sa usiloval tematizovať v celej jeho zložitosti a snažil sa postihnúť vývinovú dialektiku vedy. Vývoj vedy podľa neho prebieha striedaním klasických etáp vývinu vedeckých štruktúr (charakteristických určitou strnulosťou) s obdobiami ich kríz, keď sa vynárajú nielen nové poznatky, ale i hľadajú nové základy (otrasené sú aj najvšeobecnejšie zákony) a tvorí sa nová štruktúra (významnú úlohu tu zohráva dialektický súvis materiálu vedy a teórie,

ako ešte uvidíme). K reorganizácii vedeckej teórie dochádza vtedy, keď naďalej nie je adekvátnym výrazom reálnej skutočnosti. Starú teóriu treba od základu rekonštruovať, keď sa vyhroťí „rozpor medzi teóriou a javovou skutočnosťou“ (3, s. 81–82).

„Veda je nútená, najmä v etapách silného vzostupu, prebudovávať staré štruktúry na základe nových poznatkov“ (3, s. 42). Vytvárajú sa hypotézy (anticipácie), ktoré, ak sú v ďalšom vývine vedy plodné a overené, sú uznané ako platné teórie.

Hrušovský si uvedomoval gnozeologickú neuzavretosť a relativitu vedeckého poznania. „I keď sa nám postupom vývinu poznania darí skutočnosť pojmovo vyjadrovať stále presnejšie, absolútneho cieľa v nekonečnej mnohotvárnosti sveta nedosiahneme nikdy“, písal (3, s. 51). Konštatoval, že objektivita poznania „nemôže byť nikdy úplná a definitívna... môže sa iba zväčšovať“ (4, s. 64). Procesy reálneho sveta nemôžeme teoreticky obsiahnuť úplne, ale môžeme ich vyjadrovať v hypoteticky platných výrokoch, ktorých podoba je závislá na súčasnom stave vedeckého poznania. Hypotetickosť aj najexaktnejších výrokov, ako zdôrazňoval, „nebude nikdy vystriedaná absolútne bezpečnými pravdami“ (4, s. 66). Avšak zároveň poukazoval na to, že „symboly empirickej vedy vyslovujú reálne fakty, i keď nie celkom adekvátne“ (4, s. 68).²

Stupeň pravdepodobnosti a miera hypotetickosti nášho poznania nie sú strnulé, keďže „empirickú skutočnosť poznávame časom vždy hlbšie a úplnejšie, vďaka dialektickej súhre praxe a teórie“. Hrušovský odmietol tézu o úplnej relativite platnosti našich poznatkov a konštatoval, že pri všetkej ich hypotetickosti zlepšovanie vedeckého výskumu neustále pokračuje a „čím diferencovanejšie a hlbšie je časom vedecké poznanie, tým plnšie odráža absolútnu reálnosť sveta“ (7, s. 779). Adekvátnosť nášho poznania realite a vždy hlbšie a prenikavejšie chápanie sveta sa uskutočňuje „stáročným radom peripetií dialektiky praxe a teórie“ (7, s. 780).

Hrušovský bol presvedčený o tom, že do objektívnej skutočnosti stále hlbšie a hlbšie prenikáme práve usilovným a systematickým vedeckým skúmaním. Vedecké poznanie sa neustále prehĺbuje a zlepšuje. Preto tiež konštatoval, že „pri každom vedeckom pokroku, i keď je sprevádzaný krízou, ktorá neraz i hlboko zasahuje do vedeckej štruktúry, jednako sa len dostávame bližšie a bližšie k adekvátnemu poznaniu sveta“ (4, s. 68). Nepochyboval o vedeckom pokroku a o konvergencii vedeckého poznania.

Zaujímal realistickú, resp. kritickorealistickú gnozeologickú pozíciu, ktorá ho výrazne odlišuje od novopozitivistických stanovísk, od pozitivistického agnosticizmu a gnozeologického minimalizmu. Práve z týchto realistických pozícií tiež zaujímal kritický postoj k radikálnym

² „Empirické poznanie je tým objektívnejšie, čím dokonalejšie zachycuje vo výrovkových schémach nesmierne zložité vzťahy skutočnosti“, písal Hrušovský (4, s. 43).

pozitivistickým stanoviskám. Realistická gnozeologická platforma, ktorá bola bázou teoreticko-filozofického myslenia Hrušovského, poskytovala nielen predpoklady korekcie východiskových pozitivistických inšpiračných zdrojov, ale otvárala aj možnosti ďalších vývinových premien jeho filozofickej koncepcie.

Adekvátne vyjadrenie sveta, resp. vlastností daných reálnych predmetov vedeckými pojmami nie je úplné, keďže dokonalosť teoretických a meracích nástrojov je podmienená stavom vedeckého vývinu. Hrušovský opätovne konštatoval, že „vedecký výskum hociktorej materiálnej oblasti nemôže nikdy natoľko pokročiť, aby ju teoreticky úplne absorboval“ [3, s. 52]. Avšak zákony, ktoré objavuje a formuje veda, sú zákonmi „reálneho dejstvovania“ a toto reálne dianie je, ako Hrušovský neustále zdôrazňoval, „nejakým spôsobom kauzálnne podmienené a zákonité“. Zákonitosťou a determinovanosťou reálneho diania je napokon podmienená i možnosť tvorby teoretických vzťahov, samotná vedecká práca.

Problemátike kauzality a determinizmu venoval Hrušovský vo svojich prácach osobitnú pozornosť. Práve v oblasti týchto problémov vyniká jeho antipozitivistické stanovisko.

Novopozitivismus sa staval ostro nielen proti metafyzickému chápaniu kauzality, ale zaujímal extrémne stanovisko, keď odmietal kauzalitu, determinizmus a zákonitosť vôbec. Hrušovský naproti tomu neprípúšťal možnosť skutočne reálnej akauzality, keďže podľa neho vedecké poznatky potvrdzujú jej empirickú neplatnosť. Stál jednoznačne na stanovisku determinizmu a odmietal indeterminizmus agnostického pozitivismu.³ Nesúhlasil s „pozitivistickou rezervou“ niektorých zástancov kvantovej fyziky [jej výrazom je teória komplementárnosti N. Bohra] a kriticky vystupoval voči pozitivistickému indeterminizmu, a to najmä proti názoru o fyzikálnej akauzalite v samotnej prírode. Rovnako tak nesúhlasil s možnosťou indeterminizmu v oblasti mikrofyziky. Nemožnosť zistiť kauzalitu v tejto oblasti znamená následok nedostatočnosti poznávacích prostriedkov, na ktorej nemožno stavať reálnu indeterminovanosť. Nie je tým vyvrátený ani všeobecný kauzálny princíp, že „všetko reálne dejstvovanie je nějakým spôsobom determinované“ [3, s. 53].

Hrušovský jednoznačne postuloval predpoklad reálnej a všeobecnej platnosti deterministického náhľadu.⁴ Všeobecný pojem kauzality je

³ Hrušovskému bolo vzdialené chápanie kauzálného vzťahu u E. Macha ako púheho popisu pravidelného spojenia a vzájomnej súvislosti javov. Kriticky preto hľadel na pozitivismus, ktorý „zavrhol ako zbytočnosť počítat s tým, že kauzálné výroky majú byť pokiaľ možno výrazom objektívnej reality“ [3, s. 56].

⁴ Hrušovský v tomto období však vo svojich úvahách nedostatočne diferencoval a špecifikoval pojmy kauzality a determinizmu. Preto mu aj P. Gula vytýkal, že je preňho determinizmus synonymom kauzality, zatiaľ čo pojem determinizmu je širší ako pojem kauzality. [Filozofický zborník MS 1943, s. 124]

podľa neho „najvyššou teoretickou inštanciou vedeckého vysvetľovania a výkladu“, pričom z neho vyplývajú „nižšie teoretické formy špeciálnych kauzálnych vzťahov“ (4, s. 62). Ak sú tieto špeciálne kauzálne vzťahy spochybnené, resp. sú korigované jednotlivé formy kauzality a nahradzované novými, nie je tým otrasený samotný mnohonásobne overený „obecný pojem kauzality“. Keď sa v priebehu vedeckého vývinu vyvráti (falfikuje) niektorá aplikovaná, špeciálna forma pojmu kauzality, „treba kauzálne skúmať ďalej a pokúsiť sa ju nahradiť výrazom adekvátnejším danému materiálu“ (3, s. 65).

Empirickú platnosť všeobecného kauzálneho princípu podopiera pravidelnosť a reálna zákonitosť prírodného diania. „Je mimo pochyby, že by sme nemohli formulovať empirické zákony, keby nebolo reálnej zákonitosti“, zdôrazňoval Hrušovský (4, s. 63). Bez pravidelnosti prírodného diania by nebolo možné formulovať vedecké prognózy.

Hrušovský konštatoval, že „sama obecná skúsenosť naznačuje, že príroda je nejakým zákonitým spôsobom uniformná“ (4, s. 63). Všeobecný pojem kauzality, ktorý je výrazom pravidelnosti diania a prírodnej zákonitosti, má iba hypotetickú platnosť (napokon ako každý empirický výrok). Hrušovský konštatoval, že empirické výroky o reálnej determinovanosti nedosahujú exaktnosť logických výpovedí, že pojmy empirickej vedy „vyjadrujú reálne dejstvom raz viac raz menej adekvátne“, zároveň však poukazoval na to, že „v preskúmaní skutočnosti postupujeme časom vždy ďalej a ďalej a že vedecká skúsenosť a experiment sa diferencuje a odhaľuje nám vždy adekvátnejší obraz sveta (3, s. 52).

Hrušovský zdôrazňoval všeobecnú platnosť kauzálneho princípu. Špeciálne formy kauzality vyjadrujú špecifické procesy jednotlivých oblastí skutočnosti. V anorganickej oblasti, ktorá má kvantitatívny charakter, platí fyzikálna kauzalita. Kauzálne podmienené sú aj biologické javy a procesy, tieto však nemožno redukovat' na anorganické zákonitosti. V biotickej oblasti vzhľadom na autonómnosť biologického diania platí špecifická celostná a teleologická, resp. finalitná kauzalita. Hrušovský zdôrazňoval základnú rozdielnosť anorganickej a organickej oblasti skutočnosti, ich špecifickosť a vzájomne neprevoditeľnú zákonitosť. Organickú oblasť nemožno vykladať ako vyšší stupeň organizovanosti abiotického faktora a neprijateľná je aj fyzikálno-chemická interpretácia biologických funkcií. Zdôrazňoval autonómnosť jednotlivých oblastí skutočnosti, nemožnosť ich unifikácie, pritom si však uvedomoval ich spätosť a tenziu.⁵ Hrušovský kriticky hľadel na absolutizáciu „tota-

⁵ Výrazom toho, že sa Hrušovský nestotožňoval bezvýhradne s novopozitivistami ani v prácach ako *Teória vedy*, bolo nielen jeho chápanie špecifickosti podôb kauzality a zákonitosti, ale aj jeho inšpirácia Drieschovou náukou o entelechií a odmietnutie novopozitivistických výčítiek voči tejto náuke, či samotnému pojmu entelechia. Obdobne ako už v práci *Invenia a vývoj* (Bratislava 1935), akceptoval Drieschove názory a v jeho intenciách podával výklad biologického vývinu. Zdôrazňoval autonómnosť biologických

litnej“ [celostnej] koncepcie výkladu objektívneho sveta [napr. v holizme] a rovnako bol preňho z týchto pozícií neprijateľný novopozitivistický redukcionizmus a fyzikalizmus.⁶

Rovnako ako pozitivistický indeterminizmus Hrušovský kriticky posudzoval aj pozitivistickú koncepciu objektívnej reality, ktorá je s ním úzko spätá. Podľa takejto koncepcie sa skúsenosť vzťahuje iba na percipované vnemy, ktoré vzájomne porovnávame a pojem objektívnej reality je tu výrazom pre sústavu usporiadaných vnemov. Pozitivismus tak neprípúšťa existenciu objektívneho sveta za fyzikálnymi symbolmi. Hrušovský odmietol „pozitivisticky rezervované stanovisko“, ktoré chcelo byť obranou pred nevedeckými špekuláciami a ktoré sa nechcelo jednoznačne vysloviť k problému povahy objektívnej reality. Podľa Hrušovského ani pozitivistické „rezervované“ hľadisko „nebráni vždy rozličným mimovedeckým špekuláciám“ a môže byť brzdou vedeckého vývinu [4, s. 67].⁷

Hrušovský zdôrazňoval, že „nemožno vo vede problém existencie objektívnej reality obísť, pretože je naporúdzi celý rad korektných a závažných dôvodov, ktoré jej nasvedčujú“ [4, s. 67]. Platnosť štatistických a kauzálnych zákonov empirickej vedy predpokladá podľa neho „objektívnu a reálnu črtu prírodného diania“, rovnako ako ju potvrdzuje zhoda poznatkov jednotlivých bádateľov. Pri sledovaní problému objektívnej reality nejde o akýsi transcendentný svet, ktorý nemôže byť predmetom vedeckého výskumu („nakoľko nastoľuje otázku, čo je realita osebe“),

javov a procesov, ktorých nositeľom je „prírodný činiteľ, podstatne odchylný od energetického faktora“, a to neenergetický činiteľ a regulatívny biologický faktor, ktorý špecificky reguluje aj energetické funkcie. Hrušovský pritom chápal „elementárnu tensiu dvoch polárne antitetických a zároveň zviazaných činiteľov (biotického a abiotického) ako nositeľku všetkých podstatných organických funkcií“ [3, s. 69].

⁶ Hrušovský pripúšťal, že bežná a konkrétna reč [predmetná, t. j. „fyzikalistická“ nie „fyzikálna“ ako zdôrazňoval] je univerzálnou základňou sémantickej verifikácie vo vede (v čom bol poplatný fyzikalizmu), avšak popieral nároky na výlučné miesto fyziky v empirickej vede „keďže medzi anorganickými a biologickými vedami [ich štruktúrou i predmetom] je podstatný rozdiel [sú autonómne, resp. psychická a biologická oblasť je neprevoditeľná na fyzikálnu]. Preto napríklad Carnapovi vytýkal domnienku o možnosti redukcie pojmov biológie na pojmy fyziky, ako aj postulát jednotnej všeobecnej fyzikálnej zákonitosti všetkých špecifických empirických oblastí (porov. 8, s. 296).

⁷ Hrušovský tiež polemizoval so Schlickovým názorom, že problém výberu a vhodnosti určitého popisného nástroja [pričom pri výbere termínu nejde o jeho objektívnu charakterizáciu, ale výhodnosť], nemožno zamieňať s ontologickou problematikou, t. j. s otázkou povahy reálnej skutočnosti. Hrušovský naproti tomu mienil, že „voľba vhodného popisového nástroja je určená práve charakterom daného reálneho objektu“ [4, s. 78]. Hrušovský sa neobával odpovedať na otázku objektívnej reality a vzťahu našich pojmov k nej a nevidel v tom upadnutie do metafyzickosti ako logickí pozitivistí.

ale ide o „empirickú realitu“, mienil Hrušovský. Carnapovi, ktorý považoval za empiricky reálne len časti sústavy empirických poznatkov, pričom otázku reality celku týchto poznatkov považoval za nekorektnú, Hrušovský vytýkal „uprílišnenú agnostickú rezervu“, keďže označoval za nevedecké, resp. metafyzické i problémy, ktoré podľa Hrušovského sú vedecky diskutovateľné. Naproti tomu zdôrazňoval — „ak sú empiricky reálne elementy čiže časti celej empirickej sústavy ... je rovnako reálny i celok týchto častí“ (4, s. 68).

Hrušovského chápanie filozofie a vedy bolo už v tomto období výrazne poznačené historicko-spoločenským a dialektickým aspektom jeho úvah. Hrušovskému bolo vzdialené novopozitivistické ignorovanie podstatnej súvislosti teórie a objektívnej skutočnosti. Poukazoval na to, že „istá stimulatívna súvislosť s realitou je pre vedecký vývin nevyhnutná, ak veda nemá zmeravieť v nehybných pojmových sústavách“ (3, s. 20). Hrušovský ukazoval nielen na imanentnú podmienenosť myslenia (filozofie), ale zdôrazňoval na viacerých miestach spojitosť myšlienkovvej tvorby s ostatnými kultúrnymi oblasťami, jej podmienenosť celkovým kultúrnym a spoločenským prostredím. Hrušovský nekládol len v obecnej rovine dôraz na sociálno-historickú determinovanosť myslenia a vedy, ale súvis ideového vývinu a zmien spoločenskej, sociálnopolitickej štruktúry tiež konkretizoval, ukazoval na zákonitosť i zložitnosť tohto vzťahu. „Zásadne platí, že celkový charakter vedy a jej vývinové možnosti vždy určitým spôsobom závisia od vlastností a dynamiky spoločenskej a existenčnej štruktúry“, písal (3, s. 32). Hrušovský si uvedomoval dialektickosť tohto súvzťahu — „svet a myslenie sú v istej vzájomnej dialektickej súhre [podč. V. B.]“ (3, s. 9).

Už v tomto období môžeme sledovať v Hrušovského tvorbe zreteľnú inšpiráciu jeho myšlienkových stanovísk marxistickou dialektikou, dialektickým a historickým materializmom. Jeho blízkosť historickomaterialistickému chápaniu sociálno-historického procesu sa manifestovala vo viacerých jeho vtedajších prácach a postojoch. Poukazoval tak napríklad na to, že základnou aktivitou, z ktorej sa priebehom dejín diferencovali jednotlivé kultúrne oblasti, je „tvorba elementárnych existenčných prostriedkov a spoločensky organizačných vzťahov“. Kultúrne oblasti pôsobia spätne, „ovplyvňujú ďalší vývin samých týchto základných funkcií. No elementárnymi vývinovými sociálnymi silami zostávajú i naďalej tieto základné aktivity ľudskej existencie“, zdôrazňoval (3, s. 13—14).⁸

Vývin vedeckého myslenia je podmienený jeho vzťahmi k mnohovárnemu kultúrnemu alebo prírodnému materiálu, ktorý myšlienkovú

⁸ Programovú aplikáciu dialektického a historického materializmu predstavujú Hrušovského práce — *Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie* (Trnava 1945) a najmä *Engels ako filozof* (Bratislava 1946). Tieto práce tiež reprezentujú novú etapu jeho tvorby, ktorá nie je v centre našej pozornosti.

tvorbu determinuje a táto spätne doň zasahuje. Dialektiku vedeckého vývinu, ktorý prebieha v neustálej vzájomnej dialektickej súhre teórie a empirie, Hrušovský tematizoval už v tomto období. „Sám vedecký vývin je determinovaný dialektickou súhrou materiálu vedy a teórie. Obidve tieto zložky sú od seba závislé: teóriu formujeme a meníme na základe poznávania materiálu, materiál zasa poznávame prostredníctvom teórie. Efektom tejto súhry je pokračujúce diferencovanie teórie a stále lepšie a hlbšie poznávanie daného materiálu. Takto dialekticky a historicky treba nazerať na vedeckú teóriu“, zdôrazňoval Hrušovský (3, s. 81). Vedecké teórie i materiál vedy (tento však iba v biotickej, t. j. biologickej a kultúrnovednej oblasti) podliehajú vývinovým zmenám, pričom tento vývin je dialekticky podmienený. Dialektiku teórie a skúsenosti, či, ako písal, „imanentnú dialektiku súhry teórie a jej zodpovedajúceho materiálu“, rovnako ako dialektiku teórie a praxe chápal ako historický vývinový proces.

Aj vo vlastnej koncepcii vývinu sa snažil postihnúť dialektiku vývinových premien. Vývin nechápal ako mechanický proces, ale ako dialektickú interakciu vnútorných a vonkajších činiteľov, mikro a makroštruktúry. Vývinové premeny, ktoré majú podobu vývinových zlomov (mutácií) sú výslednicou dialektickej interakcie, pričom možnosť premien je v latentných a podnetom vonkajších činiteľov otvorene vyvolaných imanentných tenzií, kríz (prítom nové kvality sú závislé najmä na „špecifickej aktivnosti“ vlastného systému). Špecifickosť a relatívnu autonómnosť vývinových premien jednotlivých oblastí sa Hrušovský snažil obsiahnuť pojmom imanentného vývinu, ktorý je výrazom toho, že „nijaký vonkajší impulz nevchádza do tohto špecifika ako taký, lež že ono naň reaguje svojzákonne“ (3, s. 85).

Snažil sa rozvíjať dialekticko-štruktúrálnu koncepciu vývinu, podľa ktorej sa vývin všetkých oblastí skutočnosti uskutočňuje etapami rozmanitých „štruktúrnych tenzií a dialektických zlomov“. Túto dialekticko-štruktúrálnu koncepciu, ktorá bola inšpirovaná českým štrukturalizmom, ruskou formálnou školou a biologickou mutačnou teóriou, Hrušovský v obmenách rozmanito aplikoval na oblasť biologickú, sociálno-historickú a teoreticko-filozofickú. V aplikácii takejto dialektickej koncepcie odhaľoval napríklad aj dialektiku ľudskej praxe, tvorby a spoločenského prostredia, ako aj dialektiku a zákonitosti spoločenského vývinu.⁹

⁹ Hrušovský ukazoval, že „vývin spoločnosti nie je nikdy bez istých rozporov a pohyb jej hociktojej zložky ihneď naruší dočasnú rovnováhu spoločenských činiteľov a vyvolá v nich patričnú ozvenu a akciu“ (6, s. 155). Všeobecný smer spoločenského vývinu nie je závislý od individuálnej vôle, ale je podmienený „vývinom samých existenčných síl“ (6, s. 158). Prítom ľudská tvorba v interakcii so spoločenským prostredím ovplyvňujú sociálne procesy a práve tvorivá aktivnosť človeka je hybnou silou v spoločenských vývinových premenách. „Tvorba a zmeny prírodného a spoločenského prostredia postupovali vpred spolu späté, striedavo sa poháňajúc“ (6, s. 155–156).

Protidemokratické opatrenia v spoločenskom, politickom i kultúrnom živote za tzv. slovenského štátu, ktoré sa premietli v zosilnenom represívnom tlaku buržoáznej spoločnosti voči individuu, sprostredkovane prišli k tomu, že si Hrušovský, obdobne ako aj iní mladí slovenskí kultúrni a vedeckí pracovníci, uvedomil s väčšou naliehavosťou spoločenské súvislosti a determinovanosť nielen ľudskej aktivity, ale aj kultúrnej a vedeckej tvorby. Preto ak ešte v tridsiatych rokoch jeho úsilie smerovalo predovšetkým k ozrejmieniu najvlastnejšej teoretickej a metodologickej problematiky jednotlivých vied i vedy ako celku, k zvedečtovaniu aparátu a metód vied a k exaktnému skúmaniu fenoménov vedy a filozofie už na začiatku štyridsiatych rokov si s väčšou naliehavosťou uvedomil spoločensko-historickú podmienenosť kultúrnej tvorby a skúmal práve problematiku sociálnej determinovanosti vedy, vzťah vedeckého a spoločenského vývinu a pod.¹⁰

K tejto jeho orientácii nepochybne prispela aj inšpirácia marxisticko-leninským myslením, s prehľbovaním znalostí ktorého sa v priebehu štyridsiatych rokov aj upevňoval jeho príklon k tejto progresívnej teoretickej a vedeckej orientácii. Hrušovský sa už v priebehu tridsiatych rokov svojou vedeckou tvorbou, ale aj spoločenskou a kultúrnou aktivitou zaradil do prúdu pokrokovu socialisticky orietovanej inteligencie, ktorá aj v období tzv. slovenského štátu zaujímala odmietavé stanovisko voči iracionalistickému a špekulatívno-teologickému spôsobu myslenia a snažím o jeho presadzovanie v slovenskom kultúrnom živote.

Jeho programové úsilie o konštitúciu exaktnej vedeckej metodológie a vedeckej filozofie vyústilo v prekonanie východiskových pozitivistických inšpiračných zdrojov a v organický prechod na pozície marxisticko-leninskej vedeckej teórie v druhej polovici štyridsiatych rokov. Filozofická tvorba Hrušovského z povojnového obdobia sa už rozvíjala v znamení prepracovávaní sa na pozície dialektickomaterialistického spôsobu myslenia, jednoznačného príklonu k marxistickej filozofii a pokrokovej revolučnej ideológii.

LITERATÚRA

1. HRUŠOVSKÝ, I.: Problémy, portréty, retrospektívy. Bratislava 1965.
2. HRUŠOVSKÝ, I.: Postavenie vedy na Slovensku. Panorama 16, 1938, č. 2.
3. HRUŠOVSKÝ, I.: Vývin vedeckého myslenia. Trnava 1942.
4. HRUŠOVSKÝ, I.: Teória vedy. Úvod do všeobecnej metodológie. Bratislava 1941.
5. HRUŠOVSKÝ, I. — BAKOŠ, M.: Dva roky činnosti Vedeckej syntézy v Bratislave. In: Elán 9, 1939, č. 9—10. Z činnosti Vedeckej syntézy. Elán 10, 1940, č. 6—8.

¹⁰ Tak Hrušovský publikoval v Slovenských pohľadoch štúdie — *Vývin vedeckého myslenia* (1939), *Vzťahy vedy a spoločnosti* (1942) a vo Filozofickom zborníku MS štúdie — *Metóda dejín filozofie* (1941), *Vývinové faktory antickej filozofie* (1942), *Zákonitosti vývinu* (1943) a *Pôvod a počiatky vedeckého myslenia* (Elán 1942).

6. HRUŠOVSKÝ, I.: Zákonitosti vývinu. In: Filozofický zborník MS IV, 1943, č. 3.
7. HRUŠOVSKÝ, I.: Niektoré problémy modernej noetiky. In: Slovenské pohľady 59, 1943, č. 12.
8. Zborník Áno a nie. Bratislava 1938.

О СТРЕМЛЕНИИ ГРУШОВСКОГО КОНСТИТУИРОВАТЬ НАУЧНУЮ ФИЛОСОФИЮ

Владимир Бакош

Автор в статье анализирует главные темы теоретическо-философской деятельности Грушовского в период с конца тридцатых и начала сороковых годов. Этот этап его творчества был отмечен его программным стремлением конституировать научную философию. В этот период Грушовский был под влиянием теоретическо-методологического сциентизма неопозитивистского происхождения, также как и под влиянием структурализма с марксистской диалектикой. Автор особенно подчеркивает, что Грушовский отказался от неопозитивистских точек зрения по некоторым основным философским проблемам и не принял позитивистский редукционизм и агностицизм. По вопросу существования и познаваемости объективной реальности он занимал критическо-реалистические гносеологические позиции. Он обращал большое внимание на вопросы реальной причинности, детерминизма и закономерности. Проблематика развития научного мышления, его общественно-исторической обусловленности, как и диалектики социально-исторического и культурного развития в начале сороковых годов попала в центр его интересов. Он постепенно преодолевал позитивистские, вдохновляющие его источники и перешел затем на позиции диалектико-материалистического образа мышления.

HRUŠOVSKÝS STREBEN NACH DER KONSTITUIERUNG EINER WISSENSCHAFTLICHEN PHILOSOPHIE

Vladimír Bakoš

Der Vf. analysiert in der Studie die tragenden Themen der theoretisch-philosophischen Aktivität von Hrušovský in dem Zeitraum vom Ende der dreissiger Jahre bis zum Anfang der vierziger Jahre. Diese Etappe seines Schaffens stand im Zeichen seines programmatischen Strebens nach der Konstituierung einer wissenschaftlichen Philosophie. Hrušovský war zu dieser Zeit durch den theoretisch-methodologischen Szientismus neopositivistischer Provenienz inspiriert, gleichermassen auch durch Strukturalismus und marxistische Dialektik. Der Vf. hebt besonders hervor, dass Hrušovský die neopositivistischen Standpunkte zu einigen philosophischen Grundproblemen ablehnte, den positivistischen Reduktionismus und Agnostizismus nicht akzeptierte. In der Frage der Existenz und Erkennbarkeit der objektiven Realität nahm er kritisch-realistische erkenntnistheoretische Positionen ein. Ziemliche Aufmerksamkeit widmete er den Fragen der realen Kausalität, des Determinismus und der Gesetzmässigkeit. Die Problematik der Entwicklung der wissenschaftlichen Erkenntnis, ihrer sozial-historischen Bedingtheit, als auch diejenige der Dialektik sozial-historischer und kultureller Entwicklung rückten ins Zentrum seines Interesses am Anfang der vierziger Jahre. Die positivistischen Inspirationsquellen seiner Anfänge hat er allmählich überwunden und arbeitete sich an Positionen der dialektisch-materialistischen Denkweise heran.